

СЕКЦІЯ 5 СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ПСИХОЛОГА В УКРАЇНІ

SOME FEATURES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A FORENSIC PSYCHOLOGIST IN UKRAINE

Викладені в статті матеріали показують, яку саме роль відіграє професійна діяльність у кримінальному процесі доволі специфічного експерта, а саме судового експерта-психолога. Обговорюється, що судово-психологічна експертиза є одним із важливих інструментів забезпечення об'єктивності судового розгляду, адже вона надає змогу встановити психологічні особливості поведінки людини, її здатність усвідомлювати свої дії, давати показання, адекватно сприймати події тощо. Судово-психологічна експертиза є спеціалізованим напрямом науково-практичної діяльності психолога, котра спрямована на встановлення психологічних фактів, що мають юридичний зміст. Вона створює об'єктивність і наукове обґрунтування судових рішень, які мають ключове значення для правосуддя. Акцент зроблено на те, що судово-експертну діяльність здійснюють виключно державні спеціалізовані установи (науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України), їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законодавством України. При цьому потрібно враховувати, що під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методи проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти й технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна і довідкова література, програмні продукти тощо.

Ключові слова: судовий експерт-психолог, судово-психологічна експертиза, кваліфікаційні вимоги, освіта, види експертиз.

The materials presented in the article show exactly what role the professional activity of a rather specific expert, namely a forensic psychologist, plays in the criminal process. It is discussed that the forensic psychological examination is one of the important tools for ensuring the objectivity of the trial, because it makes it possible to establish the psychological characteristics of a person's behavior, his ability to be aware of his actions, give evidence, adequately perceive events, etc. Forensic psychological examination is a specialized field of scientific and practical activity of a psychologist, which is aimed at establishing psychological facts that have a legal meaning. It creates objectivity and scientific justification of court decisions, which is of key importance for justice. Emphasis is placed on the fact that forensic expert activity is exclusively carried out by state specialized institutions (scientific research institutions of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine, scientific research institutions of forensic examinations, forensic medical and forensic psychiatric institutions of the Ministry of Health of Ukraine, expert services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Security Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine), their territorial branches, expert institutions of communal ownership, as well as forensic experts who are not employees of the specified institutions, and other specialists (experts) from relevant fields of knowledge in the manner and under the conditions determined by the legislation of Ukraine. At the same time, it should be taken into account that during the conduct of examinations (expert studies) with the aim of performing a certain expert task, experts apply appropriate research methods, methods of conducting forensic examinations, as well as normative legal acts and regulatory documents (international, national and industry standards, technical conditions, rules, regulations, provisions, instructions, recommendations, lists, guidance documents of the State Consumer Standard of Ukraine), as well as current republican standards of the former Ukrainian SSR and state classifiers, industry standards and technical conditions of the former USSR, scientific and technical, reference literature, software products, etc.

Key words: forensic psychologist, forensic psychological examination, qualification requirements, education, types of examinations.

УДК 159.9.07-022.326.5
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.2.18>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Афонін Д.С.
к.юрид.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-0951-7968

Ташматов В.А.
к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-3786-9004

Бережна А.О.
здобувач вищої освіти Центру заочного
та дистанційного навчання
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0009-0008-0086-1659

Вступ. У сучасних умовах реформування системи правосуддя України та посилення ролі наукових знань у судових процесах особливого значення набуває діяльність судових експертів, зокрема експертів-психологів. Судово-психологічна експертиза є одним із важливих інструментів забезпечення

об'єктивності судового розгляду, адже вона надає змогу встановити психологічні особливості поведінки людини, її здатність усвідомлювати свої дії, давати показання, адекватно сприймати події тощо. Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва,

ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Судова психологічна експертиза є спеціалізованим напрямом науково-практичної діяльності психолога і спрямована на встановлення психологічних фактів, які мають юридичний зміст. Вона створює об'єктивність і наукове обґрунтування судових рішень, що має ключове значення для правосуддя. Перші спроби формалізованої психологічної експертизи у світі були створені на початку XX століття у США та Західній Європі, коли психологів почали використовувати у кримінальних справах для оцінювання психічного стану обвинувачених і свідків. В Україні систематичне застосування судової психології розпочалося в 1990-х роках, після впровадження відповідних законодавчих норм про судові експертизи [3, с. 484].

Виклад основного матеріалу. Науковці по-різному встановлюють сутність судової психологічної експертизи.

Так, Олена Ковальчук у статті «Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді» (2020) зазначає, що для ефективної роботи психолога-експерта необхідна висока комунікативна компетентність, здатність установлювати контакт із різними учасниками судового процесу та організувати процес збирання інформації [5].

Надія Буняк підкреслює, що психологічна експертиза – один із найскладніших напрямів діяльності практичного психолога. Труднощі цієї роботи полягають у тому, що основні проблеми та галузі, які потребують психологічних експертиз, суттєво відрізняються одна від одної. Крім того, психологічна експертиза висуває підвищені вимоги до особистісних, моральних якостей психолога, рівня його професійної компетентності [4].

Зарубіжні науковці приділяють значну увагу професійній підготовці судових психологів та дотриманню етичних стандартів, підкреслюючи, що успішна діяльність експерта залежить не лише від знань і навичок, але й від моральної та психологічної зрілості. Емпатійне ставлення до оцінюваної особи та безумовне позитивне сприйняття клієнта або учасника процесу є ключовими чинниками об'єктивності судово-психологічної оцінки. Він наголошував, що психолог, який володіє емпатією, здатний краще зрозуміти внутрішній стан людини, зменшити вплив власних упереджень і забезпечити більш точну інтерпретацію поведінкових та психічних проявів. Застосування емпатійного підходу особливо важливе в роботі з потерпілими та свідками, які пережили травматичні події, адже воно сприяє встановленню довірливого контакту, зниженню психологічного напруження та отриманню достовірної інформації.

Професія судового психолога-експерта є однією із найскладніших у сфері прикладної психології, адже вона передбачає відповідальність за результати експертного оцінювання, що можуть

мати суттєві наслідки для долі людини. Судово-психологічна експертиза ґрунтується на вивченні психічних процесів, станів та властивостей особистості учасників кримінальних і цивільних справ, що потребує від експерта високого рівня аналітичного мислення, здатності до психологічної діагностики, уважності, спостережливості, емпатії, стресостійкості, саморегуляції та етичної зрілості.

Водночас діяльність судового психолога-експерта має не тільки науково-практичний, але й гуманістичний характер, оскільки спрямована на захист прав особистості, встановлення істини, запобігання неправомірним рішенням та забезпечення справедливості в судових процесах. Саме тому формування та розвиток професійно важливих умінь є ключовим чинником підготовки фахівців цього профілю.

Проблему професійно важливих умінь судових психологів вивчали як українські, так і зарубіжні науковці. Серед українських дослідників варто відзначити роботи І.М. Дубровської, О.П. Ковальчук та Н.В. Мельник, котрі вивчали психологічні компетенції експертів, специфіку їх професійної діяльності та вимоги до морально-етичних якостей. Зарубіжні дослідження представлені працями Роджерса, Голдштейна (його робота «Когнітивна психологія» надає розуміння механізмів прийняття рішень, що є вагомим для психолога-експерта під час оброблення свідчень і поведінки осіб у судовому процесі), Бартоломео та Мелтона, котрі висвітлюють особливості психологічної оцінки, певні професійні стандарти судових експертів та розвиток ключових компетенцій у кримінально-правовій практиці. Ці автори досліджували питання аналітичного мислення, комунікативних умінь, управління стресом та прийняття рішень у професійній діяльності експертів.

Дослідження цієї теми є необхідним, адже сучасна система підготовки психологів часто не забезпечує достатній рівень практичної підготовки задля роботи у сфері судово-психологічної експертизи. Постає потреба в науково обґрунтованих підходах до формування професійних умінь, що відповідають специфіці діяльності судового психолога-експерта, та в методиках оцінювання їх рівня розвитку в студентів-психологів.

Згідно з вимогами статті 7 Закону України «Про експертну діяльність», «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи (науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України), їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти)

з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законодавством України. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз» [1].

Роль судового експерта-психолога не обмежується лише технічною оцінкою фактів. Його робота потребує глибоких професійних знань, моральної стійкості, незалежності та відповідальності. Експерт виступає не як адвокат чи суддя, а як нейтральний спеціаліст, який застосовує наукові методи психології для встановлення істини у справі.

Натепер напрями психологічної діяльності в Україні вкрай різноманітні. Це і психологи у сфері освіти, психологи в соціальній сфері, психологи у сфері правозастосування, психологи в медицині. Окремо потрібно виділити психологів-консультантів та психологів корпоративного сектора. Не потрібно забувати і про психологів-науковців. Усі вони ставлять своєю метою забезпечити повноцінне супроводження ментального здоров'я людини. Але можна з упевненістю сказати, що саме судовий експерт-психолог повинен бути найбільш підготовленим, мати за плечима колосальний багаж знань, у тому числі не тільки психологічних.

Загальна компетентність судового експерта передбачена Наказом Міністерства юстиції України № 1950/5 (2015 р.) «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», де чітко вказано що «під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна і довідкова література, програмні продукти тощо.

Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [2].

Згідно із Законом України «Про судову експертизу», судовий експерт – це фахівець, який має спеціальні знання та навички, що використовуються для дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, пов'язаних із судовими справами, з метою надання обґрунтованого висновку. Відповідно, судовий експерт-психолог – це спеціаліст, який на основі психологічної науки проводить дослідження психічних процесів, властивостей і станів людини,

що мають юридичне значення для розслідування або судового розгляду справи [1].

Основними завданнями судово-психологічної експертизи є:

- встановлення психологічних особливостей особи, її здатності правильно сприймати, запам'ятовувати й відтворювати обставини події;
- дослідження емоційного стану підозрюваного, потерпілого або свідка;
- визначення особистісних рис, мотиваційної сфери, рівня агресивності чи тривожності;
- оцінення психологічних передумов поведінки в екстремальних умовах;
- аналіз стану осіб, які вчинили протиправні дії, у момент скоєння суспільно-небезпечного діяння.

Усе це дозволяє суду та слідчим органам правильно інтерпретувати дії людини, враховуючи не лише фактичні, а й психологічні чинники.

Підставою проведення судово-психологічної експертизи є відповідне рішення суду чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Якщо розглядати підстави для отримання висновку спеціаліста у з'ясуванні обставин вчинення кримінального правопорушення, то це запит особи, що проводить досудове розслідування органу Національної поліції, органу державної безпеки, органу Бюро економічної безпеки, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України.

Розглядаючи питання компетенції в діяльності судового експерта-психолога, потрібно зазначити про його процесуальні права та обов'язки. Зокрема, судовий експерт-психолог має право ознайомлюватися з матеріалами справи, ставити питання, відмовлятися від виконання завдання, якщо воно виходить за межі компетенції. Щодо обов'язків судового експерта-психолога, то ними є професійне проведення всіх заходів з відповідного експертного дослідження, яке будується на зобов'язанні діяти незалежно, на основі закону і професійних стандартів. Ці дослідження повинні бути повними та об'єктивними. За порушення таких вимог судовий експерт-психолог несе відповідальність згідно з чинним законодавством.

Сучасне українське законодавство чітко визначає вимоги до судового експерта. Так, згідно із Законом України «Про судову експертизу» [1]: «Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є пра-

цівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності в порядку, передбаченому цим Законом.

Судовому експерту забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки та пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

До фахівця у відповідній галузі знань, який проводить судову експертизу, застосовуються положення щодо забезпечення гарантій, прав, обов'язків, відповідальності судового експерта.

Не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією або дисциплінарне стягнення у виді припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю.

Право судового експерта на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю тимчасово зупиняється в разі:

1) подання судовим експертом заяви про тимчасове зупинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

2) визнання за рішенням суду судового експерта недієздатним;

3) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно судового експерта за вчинення кримінального правопорушення;

4) набрання законної сили рішенням суду про притягнення судового експерта до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією;

5) застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у виді тимчасового зупинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

6) непідтвердження судовим експертом підвищення кваліфікації за відповідною експертною спеціальністю у зв'язку з незарахуванням відомостей щодо підвищення кваліфікації.

Право на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю поновлюється в разі:

1) зупинення права з підстави, передбаченої пунктом 1 частини другої цієї статті, – із дня, наступного за днем отримання експертно-кваліфікаційною комісією заяви судового експерта про поновлення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

2) зупинення права з підстави, передбаченої пунктом 2 частини другої цієї статті, – із дня, наступного за днем отримання експертно-кваліфікаційною комісією відповідного рішення суду;

3) зупинення права з підстави, передбаченої пунктом 3 частини другої цієї статті, – із дня, наступного за днем отримання експертно-кваліфікаційною комісією підтвердження про погашення або зняття в установленому законом порядку судимості;

4) зупинення права з підстави, передбаченої пунктом 4 частини другої цієї статті, – із дня, наступного за днем закінчення 12-місячного строку з дня набрання законної сили рішенням суду про притягнення судового експерта до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією;

5) зупинення права з підстави, передбаченої пунктом 5 частини другої цієї статті, – із дня закінчення строку, на який згідно з рішенням експертно-кваліфікаційною комісією було тимчасово зупинено право на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

6) зупинення права з підстави непідтвердження судовим експертом підвищення кваліфікації за відповідною експертною спеціальністю у зв'язку з незарахуванням відомостей щодо підвищення кваліфікації – із дня, наступного за днем прийняття експертно-кваліфікаційною комісією рішення про підтвердження підвищення кваліфікації судовим експертом за відповідною експертною спеціальністю.

Відомості про тимчасове зупинення та поновлення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю вносяться до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Питання щодо припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю розглядаються експертно-кваліфікаційною комісією.

Право судового експерта на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю припиняється в разі:

1) подання судовим експертом заяви про припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

2) визнання судового експерта безвісно відсутнім або оголошення його померлим;

3) смерті судового експерта;

4) застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у виді припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю.

Відомості про припинення права на проведення судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю вносяться до державного Реєстру атестованих судових експертів» [1].

Професійно важливі вміння судового психолога можна поділити на кілька груп:

- інтелектуально-аналітичні (уміння аналізувати, синтезувати, логічно мислити, прогнозувати);
- комунікативні (уміння налагоджувати контакт, активно слухати, вести конструктивний діалог);
- організаторські (планування процесу експертизи, розподіл часу, координація дій);

- емоційно-вольові (стресостійкість, самоконтроль, витримка, відповідальність);
- етичні (неупередженість, тактовність, дотримання професійної конфіденційності).

Кожне із цих умінь має ключове значення для результативності експертної діяльності, оскільки забезпечує гармонійне поєднання наукової точності та гуманістичного підходу до людини. Високий рівень етичної культури дозволяє експертові зберігати довіру з боку учасників процесу, а психологічна зрілість – не допускати емоційного виснаження і зберігати працездатність у довгостроковій перспективі.

Не можна не враховувати й те, що судовий психолог працює в системі, де моральна та юридична відповідальність за прийняті рішення є надзвичайно високою. Його висновок може вплинути на долю людини – сприяти відновленню справедливості або, навпаки, стати підставою для помилки. Тому професійна підготовка таких фахівців повинна передбачати не лише засвоєння знань і методик, а й формування психологічної готовності до прийняття рішень у складних морально-етичних ситуаціях.

Висновки. Діяльність судового експерта-психолога – це високовідповідальна професія, яка поєднує наукову точність, етичну зрілість і громадянську відповідальність. Сучасний експерт має бути не лише фахівцем із психології, а й юристом-практиком, дослідником і аналітиком. Його компетенції охоплюють: знання психології, психодіагностики, права; уміння проводити дослідження

відповідно до процесуальних норм; дотримання професійної етики та конфіденційності; здатність обґрунтовувати висновки в логічній, науковій формі. Ефективність судово-психологічної експертизи безпосередньо залежить від рівня професійної компетентності експерта, його чесності, незалежності та готовності служити інтересам правосуддя й суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про судову експертизу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Наказу Міністерства юстиції України № 1950/5 (2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
3. Алікіна Н.В. Про розвиток судово-психологічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Вип. 5 / ред. кол. : М.Л. Цимбал та ін. Харків : Право, 2005. С. 481–484.
4. Буняк Н.А. Психологічна експертиза : навч. посібн. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 150 с.
5. Ковальчук О., Канциренко О. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді. *Організаційна психологія. економічна психологія*. 2016. № 1(4). С. 37–44. URL: <http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/opep/article/view/209>

Стаття надійшла у редакцію: 14.10.2025

Стаття прийнята: 29.10.2025

Опубліковано: 08.12.2025